

СОЦИОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТИ ПОЛИЛИНГВИЗМА САКРАЛНИХ ЈЕЗИКА У ОКВИРИМА *РAХ SLAVIA ORTHODOXA*

Ксенија Кончаревић
Православни богословски
факултет Универзитета
у Београду

Апстракт: У раду се са социолингвистичкој становишта, након увида у референтни теоријско-концепцијски и лонгитудинални оквир проблема, сагледавају изворишта и перспективе очувања полилингвизма сакралних језика у оквирима *Рaх Slavia Orthodoxa*, са посебним освртом на тенденције језичке полишике и језичкој планирања унутар словенских помесних Православних Цркава током XX и на почетку XXI века.

Кључне речи: социолингвистика, језичка полишика, језичко планирање, полилингвизам, сакрални језици, литургијска обнова, црквенословенски језик

Питање богослужбеног језика једно је од најзначајнијих питања конституисања и потоњег деловања сваке помесне Цркве. Језик, као битан чинилац Христовог оприсутњења у богослужењу Цркве и повезивања верних с једне стране са Богом, а са друге међу њима самима (детаљније исп. *Станилоје*, 94–120), одувек је – још од апостолских времена – представљао незаобилазни конститутивни елемент Цркве у свакој социокултурној заједници, у свакој конкретној епоси и средини, омогућавајући свакој помесној Цркви понаособ „да се изрази, да створи своје сопствене текстове и изнова пресади Истину у ново поље, у нову културну средину, у одређену цивилизацију и одређено друштво“, да, једном речју, „заиста буде „Помесна и истинска Црква“ (*Пајашанасију*, 72). Пракса Цркве првих векова била је таква да „оног тренутка када би нашла адекватно развијен језик који је имао писану форму, она не би оклевала ни часа да га усвоји“ (*Botte*, 141). Основни мотив овакве језичке политике ране Цркве представљало је настојање да њени чланови, актуелни и потенцијални (католици), разумеју молитве и активно учествују у њима. Поред

овог, утилитарног, постоји, без сумње, и дубински, теолошки мотив који је детерминирао, и данас, у већој или мањој мери, детерминира овакву језичку политику Цркве, а он би се у најкраћем дао изразити констатацијом да се питање богослужбеног језика мора посматрати кроз призму непрекинутог процеса оваплоћења Христовог. Овај процес отпочео је пре две хиљаде година, да би се потом настављао у разним културама и разним језицима кроз инкултурацију Цркве, односно кроз постепени продор јеванђељске истине и праксе у сваку конкретну социокултурну средину.

Порука Цркве увек је иста, али су јој за њено отелотворење потребни разни језици; зато се она потенцијално да материјализовати у сваком језику, како би постала доступна свакоме друштву, свакој нацији, свакој епоси. Ј. Зизиулас ту законитост назива *овајлоћењским императивом*, образлажући је на следећи начин: „Потпуним уласком у људску културу и потпуним узимањем удела у људској природи Бог је у личности Христа поставио императив да Његова Црква и Њему омогући да стално улази у сваку културу“ (Зизиулас, 3). Отуда је и полилингвизам сакралних језика једно од обележја по којима се хришћанска култура битно разликује од неких других духовних традиција у којима се одређеним језицима (пре свега профетичким) придавао или и дан данас придаје иманентни атрибут светости (ведски, старојеврејски и арамејски језик јудејског канона, авестијски, пали, класични арапски језик); додуше, оваквих је тенденција било и у хришћанству, али никада не унутар аутентичне патристичке мисли (исп. *Едельштейн*, 157–207; *Кончаровић а*, 43–56), него у познијим, средњовековним реинтерпретацијама (инсистирање на «спасоносности» и «благодатности» латинског језика на хришћанском Западу до периода реформације, с једне, и аналогно доживљавање црквенословенског језика унутар *Pax Slavia Orthodoxa*, са друге стране (исп. *Успенский а*, 31–53; *Успенский б*, 29–58; *Мечковская*, 262–265). Међутим, језички конзервативизам Цркве, на просторима на којима је био изражен, резултирао је очувањем архаичних богослужбених језика који су на колоквијалној разини замењени другим варијететима (тако, старогрузијски језик, тзв. «дзвели картули»), класични јерменски, коптски, патристички грчки, латински, црквенословенски сачувани су управо као језици Цркве и богослужења), док су мултикултуралност и полилингвизам у окриљу Цркве резултирали неговањем позитивних ставова према језицима – не само онима са дужом традицијом богослужбене употребе, него и према језицима новопросвећених народа (исп. *Кончаровић а*, 52–54; *Штамулис*, 61–101; *Бајић*, 64–70).

Полилингвизам сакралних језика у хришћанској традицији могао је бити производ спонтаног саображавања вишејезичности саме пастве на одређеним територијама (рецимо, захваљујући таквом ставу Црква у Риму, која је обухватала најпре представнике јеврејских и оријенталних колонија који су говорили грчки, крајем II столећа почиње све више да шири свој утицај и међу рођеним Римљанима, међу којима већина није владала ни старојеврејским ни грчким језиком, што узрокује постепено увођење латинског језика у богослужења те заједнице, који у њој постаје доминантан тек у другој половини IV столећа (*Šagi-Bunić*, 76)), али и плод организованог, планског, институционалног деловања на увођењу одређених језика у богослужење, обично након успеха мисионарског рада међу припадницима становите етносоциокултурне и језичке заједнице, или чак као предуслов таквог успеха.

На словенским подручјима полилингвизам сакралних језика присутан је од најранијих времена: тако, на источнословенском тлу, у држави Рјуриковича, пре свега у Кијеву, још пре евангелизације словенског живља, деловале су хришћанске заједнице Грка, Јермена, Грузина и припадника западноевропских, већ христијанизованих народа, са властитом богослужбеном традицијом и употребом властитих сакралних језика. Са примањем хришћанства, у Кијевској Русији се укоренењу најпре грчко богослужење, да би после извесног времена било уведено и паралелно, обично наизменично, словенско и грчко возглашавање и појање, што ће представљати доминантну праксу закључно са другом четвртином XI века (*Гарднер*, 194–203). Занимљиво је да је у Новгородској кнежевини доминантан био утицај латинског богослужења (*Гарднер*, 72), а о његовом присуству у Кијеву средином XI века посредно сведочи посланица преподобног Теодосија Печерског великом кнезу Изјаславу (*Гарднер*, 222). На јужнословенском тлу старословенски као *lingua sacra* остварује своју промоцију знатно раније, али не без изразитог грчког утицаја у домену ритмичко-интонационог обликовања богослужбеног текста, чија три варијетета – псалмодија, екфонетика и мелизматика – бивају непосредно преузети од Грка и „пресађени“ у неизмењеном виду на старословенски текст, чему је највећи допринос пружила Охридска школа под покровитељством Св. Климента Охридског и у наредних стотинак година – до 990. године, а посредно, ако се има у виду и потоња делатност њених учитеља и ученика, и дуже (*Polikarpova-Verdeil*, 55–60). Тако је и на јужнословенском, и на источнословенском терену коегзистенција грчког и старословенског језика у богослужбеној сфери ипак оставила трага, на дуже време,

у метаструктурним одликама старословенског и, позније, црквенословенског литургијског израза (в. *Кончаревич*, 630–635), што је у појединим словенским срединама (бугарска, донекле и српска) присутно и данас.

Видели смо да је полилингвизам – и дијахронијски, и дијапросторно – инхерентан хришћанској богослужбеној култури. Поставља се питање: у којим условима коезистенција двају или више сакралних језика прети да прерасте у њихов конкурентски однос, са перспективом ишчезавања неког или неких од њих из употребе?

Проблеми на релацији Црква – језик настају, начелно, у моментима када онај идиом који је Црква у одређеном моменту прихватила као средство живе и освештавајуће комуникације, као језик молитве – са свим импликацијама које из тога произилазе, као спону између људи и Бога, постане баријера, а до тога долази временом услед све већег јаза између живог, спонтаног развоја колоквијалног језика и конзервиране, све архаичније норме сакралног језика, који постаје далек и неразумљив свим оним хришћанима који немају врхунско образовање свога доба или макар нису посебно образовани у погледу употребе дотичног (архаичног) сакралног језика. Ово даље имплицира пасивизацију улоге лаика у литургијском животу, индивидуалистичко виђење светости и спасења, клирикалистички приступ богослужењу и, што је најважније, губитак свести о заједници као централној еклисиолошкој категорији. Потреба за превађавањем поменутих аномалија изнедрила је једну нову појаву у литургијском животу како Римокатоличке, тако и Православне Цркве – рађање покрета за литургијску обнову, који се, премда никада није представљао формалну организацију, активно и са знатном дозом успеха залагао за званичне, институционалне интервенције Цркве у богослужбеном животу – за мењање, реструктурирање, размештање и преформулисање богослужбених форми и израза, времена и начина њиховог вршења (*Вукашиновић*, 7–10).¹ Међу про-

1 На Западу литургијски покрет се појављује негде око 1830. године, да би, прошавши кроз две фазе – монашку, усмерену на рестаурацију богослужбених форми и израза (од свога настанка до краја Другог светског рата), и парохијску, реформистичку по оријентацији (од 1947. г., када је објављена енциклика *Mediator Dei*, до 1963, односно до Другог ватиканског концила), доживео пуну афирмацију у литургијској доктрини и пракси Римокатоличке цркве (детаљније в. у: *Вукашиновић*, 11–104). Појава литургијског покрета у Православљу везује се углавном за почетак XX века и руске емигрантске теологе (С. Булгаков, Н. Афанасјев, Б. И. Сове, А. Шмеман и др.), премда се његовим претечама могу сматрати чувени светогорски покрет кољивара (Преп. Никодим Агиорит, Св. Макарије Коринтски и др.) из последњих деценија XVIII и с почетка XIX века, као и Св. Нектарије Егински и делатност грчких црквених братстава (*Војиновић*, 5–9).

блемима које је неопходно превазићи у циљу обезбеђивања квалитетнијег литургијског живота Цркве и на Западу и на Истоку уочена је и неразумљивост богослужбеног језика. У вези са овим проблемом своје ставове формулисаће не само истакнути појединци – теолози (П. Геранже, Л. Бодуан, Н. Афанасјев, Г. П. Федотов, А. Шеман), него и богословски скупови – од оних на Западу поменућемо као иницијални Национални конгрес Католичке акције, одржан у Малинесу (Белгија) 1909. године, а као преломни Други ватикански концил из 1963. г., чије одлуке достижу свој највиши теолошки израз у *Конституцији о свештеној литургији* (*Constitutio de sacra liturgia*) (детаљније в. *Вукашиновић*, 39, 57, 60, 87–94); на Истоку је најопсежније организовано, институционално, теолошки финансирано настојање да се спроведе литургијска реформа било учињено на Помесном сабору Руске Православне Цркве из 1917–18. године, укључујући и предсаборске активности, отпочете још 1905. г. (исп. *Балашов*, 23–170, *Кравецкиј – Плетнева*, 155–180), о чему ће још бити речи у даљем излагању.

Сада се појављује још једно питање – о кључним обележјима полилингвизма сакралних језика унутар словенских помесних Православних Цркава данас и у томе оквиру о положају црквенословенског као вековног сакралног језика *Pax Slavia Orthodoxa*.² У досадашњим

2 У свести просечних образованих носилаца словенских језика термин *црквенословенски језик* најчешће се асоцира са његовом савременом реализацијом руске провенијенције присутном у усменом виду у литургијској пракси Православне Цркве, а у писменом углавном у богослужбеним књигама – реализацијом за коју су карактеристични вокабулар, ортоепска, ортографска и граматичка норма стандардизована у Русији у доба патријарха Никона и неколико деценија касније (друга половина XVII – почетак XVIII века), са на њој базираним варијететима прихваћеним и у другим националним срединама унутар *Pax Slavia Orthodoxa*. Овакво, најраширеније поимање, иако начелно прихватљиво, изискује извесне корекције и са синхронијског, и са дијахронијског аспекта. Синхронијски посматрано, црквенословенски језик познаје, поред *руској варијететима*, који је, са извесним модификацијама, присутан у употреби и међу Украјинцима (пре свега у оквиру канонски признате Цркве, а много слабије међу аутокефалистима, који заговарају употребу украјинског језика, затим Белорусима, православним Пољацима, Бугарима, Србима, Македонцима, још два варијетета – *хрватско-славоњски*, присутан у богослужењу римског обреда код Хрвата (од 1921. до 1972. године такође је примењиван и у Чеха), и *чешки шћит*, конституисан научним путем 1972. за потребе римокатоличког богослужења међу Чесима (недавно су издати служебници на хрватској, у редакцији И. Л. Тандарића, и чешкој варијанти, у редакцији В. Ткадлчика). Из дијахронијске перспективе посматрано, сва три поменута варијетета јесу репрезентанти само једног – *новоцрквенословенској* (у терминологији В. Мареша – в. *Marěš*) периода у развоју овога језика, који својим кореновима сеже до *стариоцрквенословенског* (средина IX – крај XI в.), са *средњоцрквенословенским* (етапом националних редакција) као прелазним раздобљем (XII–XVII, у неким срединама до

испитивањима везаним пре свега за језичку ситуацију и језичку политику унутар Српске и Руске Православне Цркве, посматрану из трансверзалне и лонгитудиналне перспективе (*Кончареввић а*, 277–377), као основни конститутивни чинилац полилингвизма сакралних језика уочили смо преплитање екстралингвистичких чинилаца – реакције на шире друштвене и црквене подстицаје, у првом реду на иницијативе покрета за литургијску обнову и на промену доминантне културолошке парадигме (растућа секуларизација културе и друштва у целини) са чиниоцима интралингвистичке природе (оријентација на дијалекатску основу или на црквенословенско наслеђе у процесу кодификације савремених словенских језика). Ипак, да ли је могуће говорити о превалирању неке од ових двеју група детерминантних фактора? Покушаћемо да одговор изведемо из панорамског прегледа језичке ситуације у словенским помесним православним Црквама.

Преплитање екстра- и интралингвистичких чинилаца у питању преференције традиционалног или савременог стандардног литургијског израза изванредно се може уочити на примеру белоруске сакралне традиције. Савремени белоруски стандардни језик формиран је превасходно на народној, и то хетерогеној дијалекатској основи, са превалирањем средњобелоруских говора (*Супрун – Калюта*, 41–51). Управо због све израженијег удаљавања књижевнојезичке норме од црквенословенског језика, од XVIII в. наовамо, појавио се реалан проблем рецепције богослужбеног текста у белоруској средини, који ће само током XX века, када је дефинитивно кодификован белоруски језик, резултати обимним корпусом превода библијских (35 монографских публикација) и богослужбених текстова (37 монографских публикација) (интегралну библиографију в. у: *Чарота а*, 152–157). Међутим, на промовисање белоруског у својству литургијског језика знатним делом утицали су и политички и конфесионални чиниоци. Тако, у мултилингвистичкој и мултиконфесионалној ситуацији Велике кнежевине Литваније, особито у атмосфери и након успостављања уније са Пољском, створени су услови за стимулисање превођења Светог Писма најпре на старопољски (први превод изашао је заслугом протектора калвинизма у Белорусији Николаја Радзивила Черног у Бресту 1563. године), да би се већ око 1580. г., такође у окриљу протестантизма, појавио први, фрагмен-

XVIII в.). Дакле, овај језик и у прошлости и данас опслуживао је и опслужује скоро сав словенски ареал (укључујући и *Pax Slavia Latina*), и као такав представљао је и представља снажан кохезиони чинилац словенских култура и словенских књижевних језика, формираних под његовим већим или мањим утицајем.

тарни превод Новог Завета из пера Василија Тјапинског на старобелоруски језик (*Аверинцев*, 247; *Чарота а*, 6–25). У XX веку први преводи Светог Писма на стандардни белоруски језик такође се раде на иницијативу римокатолика (Иделфонс Бобич, 1912–1921) и протестаната (Антон Луцкевич, 1926–1931) (*Чарота а*, 66–71), у духу идеја покрета за литургијску обнову, али и прозелитистичких стремљења Римокатоличке цркве (индикативан је налаз да међу поменутих 37 монографских публикација богослужбених текстова издатих у Белорусији током XX века више од половине – њих 20 – представљају унијатска издања), односно у духу протестантског инсистирања на обавезном индивидуалном приступу верника библијском тексту и његовом слободном интерпретирању. Снажан импулс увођењу белоруског језика у богослужење пружила су и дешавања на тлу суседне Украјине (деловање унијата и потоњи раскол прапраћен експанзијом украјинског језика у самопрокламованој Украјинској православној цркви – исп. *Цыпин*, 114–116), као и потоња превирања у самој Белорусији (нелегитимно прокламовање аутокефалије Пољске Цркве 1925. године, оснивање Белоруске „аутокефалне“ православне цркве 1944. г.) (*Цыпин*, 231–246, 288–289). Поборници аутокефалије залажу се за савремени стандард у богослужењу, док канонски легитимна Белоруска Православна Црква (Егзархат РПЦ) чува званични богослужбени језик киријархалне Цркве (црквенословенски руске редакције), свакако не само као израз канонског јединства, него и као решење адекватно национално хетерогеном саставу верника са знатним уделом руског живља, уз допуштање напоредне литургијске употребе белоруског стандардног језика. Према најсвежијим подацима које износи И. Чарота, у окриљу Белоруског Егзархата по жељи верника на белоруском језику се обављају крштења, венчања, опела, парастоси; Божанствена Литургија служи се на њему, међутим, више по изузетку (једном седмично у Петропавловском храму у Минску, редовно у храму Св. Кирила и Методија на Богословском факултету, дакле у духовно еманципованијој средини са изразитијим упливом идеја покрета за литургијску обнову), а проповедање се одвија углавном на белоруском језику (*Чароша б*, 210).

У српској средини и залагања за увођење, и сама пракса богослужења на народном језику датирају од друге половине XIX века, што, очито, кореспондира са (а) реформом српског књижевног језика, његовим постављањем на народну основу (победа Вукових начела) и (б) политичким и културним околностима: на подручју Карловачке митрополије крај 60-их и почетак 70-их година XIX века, када се јављају прве иницијативе на овом плану, обележен је

разочарањем око укидања Српске Војводине, јењавањем одушевљења према Русима, посебно после гушења пољског устанка 1863. године, појачаном борбом за црквено-школску аутономију, сукобима представника народа окупљених око Светозара Милетића и Јована Суботића са присталицама патријарха Самуила Маширевића и јерархијом у вези са учешћем лаика у управљању црквеним животом (исп. *Слијейчевић*, 168–196), док се у Србији проблем богослужбеног језика интензивно поставља крајем 80-их година, свакако у заносу због добијања пуне аутокефалности Српске цркве у Србији (1879), али и у атмосфери црквене кризе настале након сукоба проруски и панславистички оријентисаног митрополита Михаила Јовановића са напредњачком владом (*Слијейчевић*, 312–324, 381–415). Тек касније, у првој половини XX века, као доминантни опредељујући чинилац језичке политике Српске Цркве појавиће се додатни екстралингвистички, али унутарцрквени подстицај, који је, колико год био мотивисан и интензивно изражен, постао могућ тек након деловања фактора (а), а реч је о постепеном прихватању идеја литургијског покрета: наиме, најснажнији импулс увођењу српског језика у богослужење пружиће најеминентнији домаћи представници покрета за литургијску обнову – игуман шишатовачки архимандрит Петроније Трбојевић, архимандрит Јустин Поповић – први преводилац Златоустове Литургије на српски језик, епископ охридски и жички Николај Велимировић, као и делатност демократског по саставу и масовног по бројности богомолитељског покрета на чијем је челу он стајао (историјски преглед језичке политике СПЦ в. у: *Кончареввић а*, 277–307). Савремено стање у СПЦ може се оценити као стање конкурентске употребе традиционалног и савременог литургијског израза, са све израженијом експанзијом овог потоњег (најопсежнију анализу тога стања и ставова репрезентативног узорка верника везаних за преференцију једног или другог израза в. у: *Бајић*, 193–364).

У руској средини као доминантан чинилац очувања традиционалног, црквенословенског литургијског израза (напомињемо да је у Руској Православној Цркви идеја русификације богослужења и дан данас маргинална, као и пракса савршавања служби на руском језику) показало се конституисање књижевнојезичке норме на црквенословенској основи, захваљујући чему је обезбеђен задовољавајући квалитет рецепције богослужбеног текста (подсетићемо на процене А. А. Шахматова, Л. В. Шчербе и Б. О. Унбегауна да се удео црквенословенизама у савременом руском вокабулару креће до читавих 66%) (исп. *Филин*, 15–22). Деловање екстралингвистичких чинилаца

у руској средини (идеје литургијске обнове, доктринарне поставке извесних расколничких фракција, милитантна атеизација и секуларизација друштва), иако снажно изражено још од друге деценије XX века, управо због непостојања језичке баријере није могло довести до промене језичке политике Цркве (историјски преглед и критичку валоризацију савремених тенденција језичке политике РПЦ в. у: *Кончаревих б*, 81–109).

На бугарском и македонском терену присутна је напоредна, а на украјинском, као и на подручју аутономне Пољске и Чешке Православне Цркве (в. *Појових*, 238–239, 255–256), конкурентна употреба традиционалног и савременог језичког стандарда у богослужењу, што опет потврђује тезу да је прихваћеност црквенословенског језика у најтешњој вези са његовим уделом у књижевнојезичком стандарду сваке националне заједнице понаособ. Експанзија савременог језичког стандарда у свим словенским срединама у којима постоји изражен проблем рецепције традиционалног литургијског израза свакако се може објаснити општелингвистичком законитошћу коју је открио и објаснио Ј. Бодуен де Куртене, назвавши је «тежњом ка лагодности» и лоциравши је у домен фонације, аудиције и церебрације (*Бодуен де Куртене*, 89).

Чини нам се да је важно уочити да природа савременог језичког стандарда условљава не само преференцију овог или оног литургијског израза, него и статичност или динамичност, ригидност или еластичност у односу према традиционалном богослужбеном изразу. Наиме, једино у руској средини, управо услед знатног удела црквенословенске базе у савременом књижевном језику, заговара се активан однос према самој црквенословенској норми, истицањем могућности њеног модификовања у складу са развојним тенденцијама руског језика, чиме би се она приближила могућностима рецепције данашњих верника са овог подручја (детаљније в. у: *Кравецкиј – Плетнева*, 42–124; *Кончаревих а*, 355–377). Мишљење о потреби осавремењивања црквенословенске норме још почетком XX века, у атмосфери припрема за грандиозни по свом значају Помесни Сабор 1917–1918. године, однело је убедљиву превагу над идејом о русификацији богослужења (најдетаљнији преглед в. у: *Балашов*, 23–170); ово је утолико значајније уколико се има у виду чињеница да је и тада РПЦ имала богата искуства у богослужењу на језицима новопросвећених националних мањина (в. *Штамулис*, 61–100).

Ипак, утицај интралингвистичких чинилаца на језичку политику Цркве не може се апсолутизовати у том смислу да се из природе савременог језичког стандарда изведе једнозначна схема ста-

ња и перспектива развоја полилингвизма сакралних језика *Rex Slavia Orthodoxa* у оквиру сваке етносоциокултурне заједнице понаособ. На статус сваког конкретног језика, како је констатовано у социолингвистичкој теорији, битно утичу и ставови према њему у масовној свести припадника дате заједнице, као и организована, усмерена језичка политика и планирање (*Ryan – Giles, 9; Baker, 5; Romaine, 54*). Као пример који убедљиво илуструје утицај ставова на конфесионални статус језика навешћемо ставове двеју фракција пониклих у окриљу Руске Православне Цркве које су инсистирале на дијаметрално супротним решењима њене језичке политике – на искључивој употреби традиционалне црквенословенске норме или пак на потпуном преласку на савремени стандардни језик у богослужењу. Прву, конзервативну опцију заговарали су и данас заговарају старообредници, чији однос према сакралном тексту и питањима лингвистичке норме – од настанка старообредништва до данас – јесте симболички израз и одраз унутарњег богословског, мистичког, па и историософског садржаја њихове доктрине. Штавише, један од кључних мотива старообредничког раскола био је управо филолошки: ревнитељи „древне благочестивости“ били су склони неконвенционалној, безусловној интерпретацији језичког знака и сакралног језика у целини, док су присталице патријарха Никона у свом приступу измени црквенословенске норме и преради текста богослужбених књига полазили од условности (конвенционалности) језичких знакова, па сходно томе и њихове варијативности и подложности изменама. Идеолози старообредништва придржавају се традиционалног погледа на црквенословенски језик као сам по себи благодатан, спасоносан и свет по самој природи својој, из чега проистиче и његова „недодирљивост“, непомеривост његове норме као „једном заувек дате“ (о нормативистичким гледиштима старообредника в. *Кончаревих в, 152–155*).

Супротни антипод у истој, руској говорној и социокултурној средини репрезентују опредељења представника неких екстремистичких фракција из 20-их и 30-их година XX века, сукобљених са канонском јерархијом и лојалних совјетским властима („Жива Црква“, „Савез за црквену обнову“) за радикално одбацивање традиционалног богослужбеног израза. У програму ширих црквених реформи што га предлаже „Жива Црква“ прокламовани су, између осталог, „очишћење и поједностављење богослужења и његово приближавање рецепцији народа“, „ревизија богослужбених књига, увођење древноапостолске једноставности у богослужење [...], матерњи језик наместо обавезног црквенословенског“ (*Левитин-Кра-*

снов – Шавров, 228–229).³ Међутим, у пракси верници нису прихватили ове иновације, посебно не русификацију богослужења, тако да већ од средине 20-их година и у самој „Живој Цркви“ долази до постепеног враћања на традиционално црквенословенско богослужење (Кравецкиј – Плетнева, 222). С друге стране, идеје о реформисању богослужбеног језика и богослужења уопште, активно заговаране током припрема и на самом Помесном Сабору РПЦ, од 1905. до 1918. године, спонтано ће бити напуштене и од јерархије Руске Цркве пре свега услед неповољних историјских околности, а затим и због компромитујућег искуства следбеника „Живе Цркве“. Позитивну тенденцију коју уочавамо у годинама превирања и заострене борбе између „архаиста“ и „новатора“ свакако је представљала појава нових богослужбених текстова на славјанизованом руском језику, које су свештенство и лаикат – парадоксално – рецепирали као црквенословенске, попут познатог акатиста митрополита Трифуна Туркестанова *Слава Боју за все*, или свакодневне јутарње молитве познате под називом *Молитва преподобних отцев и старцев оптинских*; поред тога, пишу се нове службе на црквенословенском, дакако, са применом иновираних норми (*Служба всем Святым, в земли Российстей просиявшим* аутора проф. Б. А. Турајева и јеромонаха Атанасија Сахарова и др.), а издају се и преводи богослужбених чинова на иновирани црквенословенски језик: тако, *Литургија Свештој айосшола Јакова, брашја Госјодњеј*, доживљава два превода – један у емиграцији, заслугом јеромонаха Филипа Гарднера (1937), и други у Русији, заслугом епископа Партенија (1948) (детаљније в. *Балашов*, 426–434).

3 Године 1924, на „сабору“ Савеза „Црквена обнова“ донета је резолуција у којој се истиче да је прелажење на руски језик у богослужењу изузетно вредно и значајно тековина данашњице и „оруђе еманципације народних маса од слепог, сујеверног клањања пред моћном речју, од дрхтања пред формулом“ (између осталог, у финалном документу овог тела истиче се да „живи матерњи, свима разумљиви језик припада схватљивост, смисао, свежину верском осећању, чинећи потпуно непотребним у молитви посредника, преводиоца, стручњака, чаробњака“); да се у свим храмовима Савеза препоручује служење литургије на руском језику; да се благослови и слобода литургијског стваралаштва (*Левитин-Краснов – Шавров*, 580). Практична реализација ових одлука свела се на покушај реформисања поретка Литургије што га је предузео митрополит Антоњин Грибановски, полазећи од Златоустове Божанствене Литургије уз њено допуњавање елементима неких ранохришћанских литургија. Анализа нове верзије Литургије (интегрални текст в. у: *Левитин-Краснов – Шавров*, 309–334), међутим, показује да Грибановски није успео да своју замисао оствари искључиво средствима савременог руског књижевног језика, него је морао посезати и за потенцијалима црквенословенскога, што лингвистички израз овога текста чини хибридни по карактеру.

У овом истраживању настојали смо да расветлимо једно актуелно и важно, а до сада недовољно истражено питање – питање социолингвистичких оквира функционисања богослужбених језика словенских помесних Православних Цркава који су у напоредној или конкурентској употреби; настојали смо да анализу полилингвизма сакралних језика спроведемо уз узимање у обзир његових историјских, културолошких, еклесијалних и интралингвистичких корена. Наравно, поставља се и питање перспектива: да ли ће превагу однети инсистирање на искључивој употреби традиционалне црквенословенске норме, или, што је вероватније, залагања за потпуни прелазак на савремене стандардне језике, или ће ипак победити компромисно решење – иновирање црквенословенске норме уз избалансирано присуство савременог израза у богослужењу? Те перспективе, по нашем мишљењу, зависиће од будућих мисионарско-пастирских потреба Цркве, од ширих социокултурних околности, преовлађујућих ставова верника, нормативистичких захвата у сваком конкретном словенском језику и, не на последњем месту, мера које у области језичке политике и језичког планирања буде предузимала црквена јерархија. Неоспорно је да би стихијско или планско ишчезавање традиционалног богослужбеног израза умногоме осиромашило пуноћу словенских националних култура и сузило национално-духовни идентитет њихових носилаца, али је исто тако непобитно и да је свакоме појединцу што ступа или ће тек ступити у заједницу Цркве неопходно што разумљивије, дакле, средствима језика на коме он остварује своју свеукупну социјализацију и самореализацију, пренети њену поруку спасења. Очување полилингвизма сакралних језика *Pax Slavia Orthodoxa*, феномена присутног у читавој његовој историји, подржавао је и академик Д. С. Лихачев: «Уверен сам да је неопходно очувати верност напоредности употребе црквенословенског и народног језика, који су се, историјски посматрано, непрестано прожимали – у летописима, посланицама Цркве и патријараха, у обраћањима народу патријараха и архијереја, у проповедима...» (Лихачев, 279). Нека то буде и резиме наших разматрања.

Библиографија

Аверинцев – Аверинцев, С. А., *Христианство. Энциклопедия в 3-х т., т. 3.* Москва, 1993.

Бајић – Бајић, Р., *Бојослужбени језик у Српској православној цркви: прошлост, савремено стање, перспективе.* Београд, 2007.

Baker – Baker, C., *Attitudes and Language.* Clevedon, 1992.

Botte – Botte, V., *Comparative Liturgy,* London, 1958.

Балашов – Балашов, Н., *На пути к литургическому возрождению.* Москва, 2001.

Бодуен де Куртене – Бодуен де Куртене, Ј., *Лингвистички системи.* Нови Сад, 1988.

Вукашиновић – Вукашиновић, В., *Литургијска обнова у XX веку.* Београд – Нови Сад – Вршац, 2001.

Војиновић – Х. Војиновић, „Покрет побожних“, *Православни мисионар*, 2, 1978, 5–9.

Гарднер – Гарднер, И. А., *Богослужбное пение Русской Православной Церкви.* Т. 1. Москва, 2004.

Зизиулас – Зизиулас, Ј., „Православна Црква и трећи миленијум“, *Хришћанска мисао*, 1–4, 2000, 3–7.

Кончаревић а – Кончаревић, К., *Језик и православна духовност. Студије из лингвистике и теологије језика.* Крагујевац, 2006.

Кончаревић б – Кончаревић, К., „О језичкој политици Цркве у контексту литургијске обнове (руска искуства из XX и с почетка XXI века)“, *Годишњак Православне бојословске факултетеа Универзитета у Источном Сарајеву*, 6, 2006, 81–109.

Кончаревић в – Кончаревић, К., „Руско старообредништво кроз призму лингвокултурологије (оглед функционалне анализе)“, *Црквене студије*, 3, 2006, 143–172.

Кончаревић – Кончаревић, К., „О некоторых специфических маркерах метаструктуры литургического дискурса“, [В сб.:] *Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов. Материалы Второй международной научной конференции (Волгоград, 24 – 26 апреля 2007):* в 2 т. Оргкомитет конф.: О. В. Иншаков (пред.) Волгоград, 2007, т. 1, 630–635.

Кравецкий – Плетнева – Кравецкий, А. Г., Плетнева, А. А., *История церковнославянского языка в России (конец XIX – XX в.).* Москва, 2001.

Левитин-Краснов – Шавров – Левитин-Краснов, А., Шавров, В., *Очерки по истории русской церковной смуты.* Москва – Künstnacht, 1996.

Лихачев – Лихачев, Д. С., „Русский язык в богослужении и в богословской мысли“, [В кн.:] Т. Шевкунов (ред.), *Богослужбный язык*

Русской Церкви. История. Попытки реформации. Москва, 1999, стр. 276–279.

Mareš – Mareš, F. V., „Die neukirchenslawische Sprache des russischen Typus und ihr Schriftsystem“, [In:] *Sagners Slawistische Sammlung*, Bd. 14/II, München, 1988, S. V–VII.

Мечковская – Мечковская, Н. Б., *Язык и религия.* Москва, 1998.

Папатаанасију – Папатаанасију, А., „Језик света / језик Цркве: авантура споразумевања или сукоб?“, *Вигослов*, 25, 2001, 67–74.

Појовић – Поповић, Р., *Православље на раскрићу века. Помесне православне Цркве.* Београд, 1999.

Polikarpova-Verdeil – Polikarpova-Verdeil, R., *La musique byzantine chez les Bulgares et les Russes.* Copenhagen, 1953.

Romaine – Romaine, S., *Language in Society. An Introduction to Sociolinguistics.* Oxford, 1994.

Ryan – Giles – Ryan, E. B., Giles, H., *The Social Psychology of Language 1., Attitudes Towards Language Variation – Social and Applied Contexts.* London, 1982.

Слијечевевић – Слијепчевић, Ђ., *Историја Српске православне цркве*, т. 2. Београд, 1991.

Стамалис – Стамалис, Ј., *Савремено православно мисионарско бојословље.* Београд, 2005.

Станилоје – Станилоје, Д., *Духовност и заједница у православној Лишурџији.* Београд, 1992.

Супрун – Калюта – Супрун, А. Е., Калюта, А. М., *Введение в славянскую филологию.* Минск, 1981.

Успенский а – Успенский, Б. А., *Краткий очерк истории русского литературного языка (XI – XIX вв.).* Москва, 1994.

Успенский б – Успенский, Б. А., „Языковая ситуация и языковое сознание в Московской Руси: восприятие церковнославянского и русского языка“, [В кн.:] *Язык и культура. Избранные труды*, т. 2. Москва, 1996, 29–58.

Филин – Филин, Ф. П., *Истоки и судьбы русского литературного языка.* Москва, 1981.

Цыпин – Цыпин, В., *История Русской Церкви 1917–1997.* Москва, 1997.

Чарота а – Чарота, И. А., *Беларуская мова и Царква.* Минск, 2000.

Чароша б – Чарота, И. А., „Црква и белоруски језик“, [У зб.:] *З. Милошевић (прир.), Јединство православних Словена*, књ. 1. Филозофски факултет Универзитета у Источном Сарајеву, Сарајево, 2006, 205–221.

Šagi-Bunić – Šagi-Bunić, T., *Euharistija u životu Crkve kroz povijest.* Zagreb, 1984.

Эдельштейн – Эдельштейн, Ю. М., „Проблемы языка в памятниках патристики“, [В сб.:] *История лингвистических учений. Средневековая Европа*. Ленинград, 1985, 157–207.

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ПОЛИЛИНГВИЗМА САКРАЛЬНЫХ ЯЗЫКОВ В РАМКАХ *РАХ SLAVIA ORTHODOXA*

Ксения Кончаревич
ПБФ БГУ

Резюме: В предлагаемой работе с точки зрения социолингвистики рассматриваются истоки и перспективы сохранения полилингвизма сакральных языков в рамках *Rach Slavia Orthodoxa*, с учетом тенденций языковой политики и языкового планирования в славянских поместных православных Церквах на протяжении XX и в начале XXI века. В качестве определяющих факторов полилингвальной ситуации в православном славянском ареале в прошлом и сегодня приводятся экстралингвистические стимулы, в первую очередь инициативы литургического движения и изменение доминирующей культурологической парадигмы (секуляризация культуры и общества в целом), а также факторы интралингвистического порядка (степень толерантности к церковнославянскому наследию в процессе кодификации современных славянских языков).

Ключевые слова: социолингвистика, языковая политика, языковое планирование, полилингвизм, сакральные языки, литургическое возрождение, церковнославянский язык

THE SOCIOLINGUISTIC MAP OF
SACRAL LANGUAGES *PAX*
SLAVIA ORTHODOXA:
DIACHRONIC AND
SYNCHRONIC ASPECTS

Ksenija Končarević

*Faculty of Orthodox Theology of the
University of Belgrade*

Summary: *This essay deals with the sociolinguistic aspects of the sources and perspectives of keeping the polylinguism of sacral languages within the Pax Slavia Orthodoxa, with a special emphasis on the tendencies of language politics and language planning within local Slavic Orthodox Churches during XX and the beginning of XXI century.*

Key words: *sociolinguistics, language politics, language planning, polylinguism, sacral languages, liturgical renewal, Church Slavonic language*